

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ
КРЕАТИВНО ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИRESEARCH ON THE PROBLEM OF BULLYING
CREATIVELY OF GIFTED CHILDREN IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Стаття присвячена одній із актуальних проблем – булінгу в закладах освіти, зокрема дітей із особливими освітніми потребами (креативно обдарованих дітей).

Проаналізовані важливі тенденції сучасної освіти до її гуманізації, міждисциплінарної інтеграції, актуальність і необхідність відходу від подвійних стандартів, перехід до справжньої, а не декларативної гуманізації освіти, посилення психологізації освітніх процесів. Висвітлюється зв'язок теми булінгу із проблемою розвитку м'яких навичок в усіх учасників освітнього процесу.

У публікації проводиться аналіз емпіричного дослідження (анкетування) студентів педагогічних спеціальностей, на основі якого робляться певні висновки щодо поширеності, актуальності проблеми та можливих шляхів її вирішення. Йдеться про проблему булінгу в освіті, зокрема цю категорію дітей з особливими потребами, як креативно обдаровані діти. Досліджуються різні аспекти цього явища, актуальність проблеми булінгу для дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти шляхом аналізу анкетувань студентів педагогічних спеціальностей (початкова та дошкільна освіта).

Охарактеризоване поняття «булінг» із різних джерел і ракурсів, проаналізовані наукові дослідження феномену, підкреслюється важливість вивчення цієї проблематики в Україні. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, зарубіжної та вітчизняної, ми виявили, що в українських педагогічних розвідках ця проблема абсолютно не висвітлена, особливо питання булінгу креативності дитини від учителів, що посилює новизну та значущість нашого дослідження. В основній частині статті здійснюється аналіз емпіричного дослідження (анкетування) студентів педагогічних спеціальностей. Перспективними напрямками вважаємо пошук міждисциплінарних технологій навчання та виховання (інтеграції психології, психотерапії й освіти, виховання), сучасних форм і методів розвитку, розвитку у дітей молодшого шкільного віку емоційної чутливості, здатності до самопрезентації, лідерства, прояву креативності тощо.

Ключові слова: гуманізація, цінності освіти, булінг, «м'які навички», емоційний інтелект, майбутні педагоги, анкетування.

The article is devoted to problem of bullying of gifted children in educational institutions. In particular, the essence of the concepts of humanization, bullying, values of education is revealed. The paper examines an important trends in modern education, in particular humanization, interdisciplinary integration.

The urgency and necessity of moving away from double standards, the transition to a real, not declarative humanization of education, strengthening the psychologization of educational processes is emphasized. The connection between the topic of bullying and the problem of developing soft skills in the participants of the educational process is highlighted.

On the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature, foreign and domestic, it was found that in Ukrainian pedagogical studies this problem is not covered at all, which enhances the novelty and significance of this study. The main part of the article analyzes the empirical research (questionnaire) of students of pedagogical specialties, on the basis of which certain conclusions are made about the prevalence, relevance of the problem and possible ways to solve it. The questionnaire addresses the problem of bullying in education, in particular, bullying of such categories of children with special needs as creatively gifted children.

The characteristics of the concept of "bullying" from different sources and perspectives are substantiated, scientific researches of the phenomenon and definitions on this issue are analyzed, the importance of researches of this problem in Ukraine is emphasized.

Promising areas include the search for interdisciplinary technologies of education (integration of psychology, psychotherapy and education, upbringing), modern forms, methods of development, the importance of developing emotional sensitivity in primary school children, the ability to self-presentation, leadership, creativity and more.

Key words: humanization, values of education, bullying, "soft skills", emotional intelligence, future teachers, questionnaires.

УДК 373.31

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.6>

Коновальчук М.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Клепацька А.О.,

студентка II курсу магістратури
педагогічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виклики сучасного світу є різномірними, багатовимірними; турбулентними та швидкозмінними, що потребує насамперед акценту на цінності й унікальності кожної особистості, зміни парадигми освіти, посилення людиноцентрованого підходу в усіх освітніх інституціях.

Перезавантаження сучасної освіти включає зміну акцентів у філософії, більш цілісні та ціннісні підходи, колаборацію та міждисциплінарну інтеграцію, зміну функцій, ролей багатьох акторів (учасників),

нові правила, процедури та механізми їх взаємодії для досягнення спільних цілей Нової української школи (С. Клепко, Є. Вдовиченко, В. Андрущенко).

Ще на початку нашого століття відомі американські просвітители та футурологи Гордон Драйден, Джаннетт Вос у легендарній праці «Революція у навчанні» озвучували певні актуальні тенденції прийдешньої епохи, серед яких у рамках нашого дослідження актуальними є такі: відкриття дивовижного потенціалу мозку; триумф особистості, ціннісна парадигма освіти [2, с. 542].

Ми виділяємо ще і такі тренди саме в освіті, які стосуються інтеграції освіти та психології: синергію різних підходів, холізм; міждисциплінарні колаборації; робота і людина не відокремлюються, а навпаки, особистісне стає інструментом професійного тощо (Н. Віннер, С. Калашнікова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій Булінг є явищем інтернаціональним і досліджується вченими багатьох країн: Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії та ін. В Україні посилення уваги науковців до проблеми булінгу відбулося після гучних випадків жорстокого поводження дітей у школі, що стурбувало громадськість, психологічну та батьківську спільноти, проте, на нашу думку, якби цю проблему широко досліджували учені, педагоги-практики, вона не набувала би такого загрозливого характеру, як у нас в Україні, про що свідчать і наші експериментальні дослідження (анкетування, інтерв'ювання), і спостереження за освітнім процесом у школі.

Проведений аналіз зарубіжної педагогічної літератури показав, що багато досліджень британських колег присвячені проблемі булінгу у молодшій і старшій середній школі (Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл, Дж. Салісбері та ін.).

Назва «булінг» походить від англійського слова «bully», яке означає «хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти шкоду слабшим людям». Слово булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини щодо іншої з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її у такий спосіб утвердити свою владу. Явище булінгу досить часто зустрічається й у дорослих трудових колективах, проте ця поведінка бере свій початок у молодшому підлітковому віці (початковій школі), коли одним із основних агентів гендерної соціалізації є школа. Булінг розповсюджений і серед хлопців, і серед дівчат, хоча частіше до такої поведінки вдаються хлопці.

Як зазначає відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем [3, с. 15].

У науковій літературі, присвяченій питанням булінгу, представлено багато визначень цього явища. Х. Лейманн визначає його як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але зазвичай не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності та виключення із групи» [5, с. 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У психології ця проблема почала вивчатися достатньо глибоко не тільки зарубіжними (Д. Олвеус, А. Пікас, П. Хайнеман, В. Бесаг, Д. Лейм, К. Д'юк), а й українськими дослідниками

(І. Кон, І. Бекешкіна, Я. Пономарьова, Д. Богоявленська). Водночас у педагогічних працях вона розглядається фрагментарно або зовсім випадає з поля зору. На теренах педагогічних досліджень зустрічаються лише поодинокі розвідки (Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл). Це зумовило актуальність нашого дослідження, до того ж є чіткі запити від освітян, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо попередження булінгу в закладах освіти дітей із різними освітніми потребами.

Щодо булінгу креативно обдарованих дітей, то таких досліджень в Україні майже не проводили, що посилює важливість і новизну нашої роботи.

Метою нашої розвідки є не стільки теоретичне, скільки емпіричне вивчення конкретного явища, а саме проблеми булінгу дітей із боку різних учасників освітнього процесу, аналіз результатів анкетувань майбутніх педагогів (спеціальності «дошкільна освіта» та «початкова освіта») на предмет булінгу в освіті, аналіз, опис результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Результати діагностичного дослідження зі студентами 2 курсів (39 респондентів) свідчать про те, що багато студентів зіштовхнулися із проблемою булінгу як у школі, так і в університеті. Інтерпретація даних, отриманих за результатами опитування, здійснювалася за допомогою анкетування. Студентам пропонувалося відповісти на 10 питань тестового формату та 1 питання, яке потребувало розгорнутої відповіді.

Мета емпіричного дослідження: проведення опитування для розуміння особистого ставлення студентів до булінгу креативних дітей у закладах освіти та булінгу загалом. Виявлення актуальності проблеми булінгу в закладах освіти.

Обґрунтування методу дослідження: було використане анонімне анкетне опитування. Анкета заповнювалася особисто в електронному вигляді, тому всі впливи були мінімізовані.

Анкета складалася з 11 запитань, десяти у тестовому форматі й одного запитання, яке потребувало розгорнутої відповіді. На заповнення онлайн-анкети знадобилося не більше 10 хвилин. Деякі питання допускали написання свого варіанту відповіді, що створювало максимальний комфорт для респондента та розширило межі відповідей.

Вхідні дані: загалом було опитано 39 студентів 2 курсу, усі респонденти були дівчатами віком від 18 до 20 років.

1. Чи знаєте ви, що таке булінг?

Після першого питання можна зробити висновок, що всі респонденти знають про таке поняття, як булінг, тож цей термін є зрозумілим і розповсюдженим. Питання набрало 100% позитивних відповідей, із чого випливає, що цькування (булінг) є досить популярною темою, яка піднімається фахівцями у галузі освіти, психологами, ЗМІ, тощо, а це спричиняє підвищений інтерес серед молоді. 39 респондентів відповіли «так».

2. Чи зіштовхувалися ви із ситуаціями конфліктів, цькувань або булінгу (тривалого, регулярного явища) одних людей щодо інших у системі освіти?

Після другого запитання можна зробити висновок про те, що із ситуаціями булінгу в закладах освіти мали справу 84,6% респондентів, 12,8% опитуваних ніколи не зустрічали цькувань, решта 2,6% опитуваних вказали, що були лише свідками. Тому можна зробити висновок, що проблема булінгу в освіті є актуальною та важливою.

3. Якщо так, то у якій формі?

На питання про форму, у якій здійснюється булінг, відповідь «приниження» набрала 46,2%, «образи» – 43,6%. Також 7,7% опитаних вибрали варіант «кібербулінг (погрози, знущання і приниження в інтернеті)», 2,6% набрала відповідь «зйомка знущань на телефон».

Отже, можемо зробити висновок про те, що найбільш поширеними формами булінгу в закладах освіти є приниження й образи. Менш популярною формою є зйомка знущань на телефон і кібербулінг. Отже, під час розробки завдань, методичних рекомендацій для систем освіти варто звертати увагу на профілактику саме цих аспектів.

4. Хто, на ваш погляд, частіше піддається цькуванню (булінгу)?

На четверте питання найбільш поширеною стала відповідь, яка набрала 74,4%, а саме «той, хто слабкіший і не може дати здачі». Можна підвести короткий підсумок, що дитина, яка не може дати здачі, швидше за все належить до дітей із заниженою самооцінкою та переважно закритим типом креативної обдарованості. Друга відповідь набрала 59%: «той, хто відрізняється ззовні», під цю категорію підпадають діти з особливими освітніми потребами, а саме діти з аутичними розладами, ЗПР, слабо зрячі, котрі найчастіше презентують високий рівень обдарованості, туговухі, з мовленнєвими вадами, з помітно вираженими зовнішніми вадами, а також діти з неповних або неблагополучних сімей. За дослідженнями Пірсона про кореляційну залежність, у разі зміни значення однієї змінної відбувається закономірна зміна (зменшення або збільшення) іншої(-их) змінної(-их). Третій варіант набрав 28,2%: «той, хто має свою думку», «інші причини» – 12,8%, а саме «той, хто відрізняється від інших» – 1 відповідь, «має особливу обдарованість» – 1 відповідь, «все вищезазначене» – також 1 відповідь.

5. Чи були у житті випадки, коли ви самі були у ролі «жертви булінгу»?

На п'яте питання 17 студентів (48,7%) дали відповідь, що вони були «жертвами булінгу» в основній школі (середні, старші класи).

Інші 17 респондентів (43,6%) ніколи не були у ролі «жертви». 4 респонденти (10,3%) мали

справу з явищем булінгу в початковій школі. Одна людина (2,6%) була жертвою булінгу у сім'ї.

6. Чи були ви у ролі співучасника у процесі булінгу?

Аналізуючи шосте питання, одна людина зазначила, що була у ролі «нападника»-булера – 2,6%, варіант відповіді «інше», а саме «не були у ролі співучасника у процесі булінгу» набрав 18,1%, і найбільше голосів набрав варіант «пасивного спостерігача» – 41% відповідей – і «пасивний спостерігач, який подумки підтримує жертву, проте боїться вийти на захист». Тут можна помітити тенденцію розвитку подій для пасивного спостерігача, який переживає за жертву, але не заступається, оскільки боїться сам опинитися на її місці.

7. Якщо ви були жертвою булінгу, то якими були ваші дії?

На сьоме питання найбільший відсоток відповідей – 59% – набрала відповідь «намагалися захищатися самостійно» через можливий страх непорозуміння з боку дорослих як у школі, так і в сім'ї. «Закривалися в собі, ні з ким не ділилися» – 18%, адже, можливо, боялися осуду дорослих, не вирішення проблеми, а погіршення та загострення ситуації. «Зверталися по допомогу до дорослих у сім'ї» – 13%, і найменша кількість відповідей припала на варіант «зверталися по допомогу до дорослих у школі».

8. Чи були ситуації булінгу від педагогів?

Більшість респондентів, а саме 21 (53,8%) вибрали відповідь ситуації булінгу «від деяких учителів у школі». Із цього випливає, що у закладах освіти присутній булінг, де жертвою є дитина, а нападником – учитель, також опитувані зазначили, що зустрічали ситуації булінгу від викладачів в університеті – 8 (20,5%). Позитивним виявилось те, що у жодного респондента не було ситуацій цькувань від вихователів у дитячому садку – 0 (0%). Ніколи не було ситуацій булінгу від педагогів у 31% опитуваних.

9. Чи є, на вашу думку, проблема булінгу креативних дітей, які відрізняються за світосприйманням?

На дев'яте питання дали позитивну відповідь 74,4% респондентів, вони вважають, що є проблема булінгу креативних дітей, котрі відрізняються за світосприйманням. 25,6% зазначили, що ця проблема не є актуальною.

10. На вашу думку, який вид булінгу найбільш поширений?

Серед запропонованих відповідей найбільшу кількість голосів набрав другий варіант, а саме «булінг, де жертвою є дитина, а нападником – учитель» – 84,6%, перша відповідь – «булінг, де жертвою виступає вчитель» – усього 15,4%, тому можна зробити висновок, що учительський булінг юльш поширений, ніж булінг, де жертвою є вчитель.

11. Чи варто, на вашу думку, приділяти особливу увагу темі попередження учительського булінгу креативних дітей. Чому?

Наведемо кілька відкритих анонімних відповідей студентів для ілюстрації важливості дослідження цієї проблематики.

«Так. Тому що, якщо не звернути вчасно на це увагу, дитина може закритися в собі, це завдає важких травм на все життя, ускладнює комунікацію з іншими людьми в суспільстві». «Варто приділяти особливу увагу. Потрібно говорити про це важливе питання. Дитина може замкнутися в собі». «Так, тому що діти не можуть/не здатні або бояться протистояти нападкам викладачів».

«Так. Це може скоротити випадки булінгу у школі».

«Звичайно, варто. Щоб діти не страждали від учителів, тим самим не “закопували” свою креативність».

«Так, варто, тому що, якщо вчитель буде принижувати креативних дітей, то вони у майбутньому замикатимуться в собі, не будуть розвиватися у цій сфері, добре, якщо не дійде до самогубства».

Після останнього, одинадцятого запитання, у якому респонденти давали розгорнуті відповіді, ми можемо зробити однозначний висновок, що булінг креативних дітей і дітей взагалі є надзвичайно важливою й актуальною проблемою сьогодення. Таким чином, усі 39 опитуваних студентів, які дали відповідь, опираючись на власний життєвий досвід, підтвердили, що варто приділяти особливу увагу темі попередження булінгу з боку вчителя креативних дітей.

Висновки Наше теоретичне (визначення різних аспектів проблеми булінгу загалом і креативно обдарованих дітей зокрема) й емпіричне дослідження (аналіз результатів анкетування майбутніх педагогів) не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективними напрямками вважаємо пошук міждисциплінарних підходів до попередження булінгу в закладах освіти, холистичних технологій виховання (інтеграції психології, психотерапії й освіти, виховання), сучасних ціннісних форм, методів розвитку дітей, розвитку у дітей молодшого шкільного віку таких soft skills, як емоційний інтелект, емпатія, здатність до самопрезентації, лідерства, прояв креативності тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барліт А.Ю., Барліт О.О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 10–14.
2. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / пер. з англ. М. Олійник. Львів : Літопис, 2005. 542 с.
3. Кон І.С. Що таке булінг і як з ним боротися? *Сім'я і школа*. 2006. № 11. С. 15–16.
4. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі : навчально-методичний посібник. Київ : Huss, 2011.
5. Randall P. *Assessing the Bullies and Their Victims / Bullying in Adulthood*: Florence, KY, USA : Brunner-Routledge, 2001. P. 10. URL <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591> (дата звернення: 13.10.2021)